

Eugenia DUDEK
Dorota JAKÓBIK

Koncepcje szkoły pracy w świetle badań

Streszczenie

Współczesna szkoła ogólnokształcąca przeżywa kolejne zawirowania programowe, zapowiadane są zmiany treści programów nauczania. Problem ten jest wciąż podnoszony zarówno przez teoretyków, jak też praktyków kształcenia technicznego. Już w drugiej połowie XVIII wieku dbano o rozwój techniczny (praktyczny) młodzieży szkolnej. Stąd postulaty, które znalazły się w ustaleniach Komisji Edukacji Narodowej. Obecnie, wobec potrzeb współczesnego i przyszłego szkolnictwa, sprawa ta nabiera szczególnego znaczenia.

Słowa kluczowe: szkoła pracy, szkoła aktywna, szkoła twórcza, szkoła czynu, szkoła życia, szkoła pracy produkcyjnej

WSTĘP

Pojęcie szkoły pracy nie oznacza jednorodnego zjawiska pedagogicznego pod względem organizacyjnym, treściowym i teleologicznym. Poszczególne kierunki szkoły pracy akcentowały nieco inne problemy. W związku z tym spotyka się różnorodność nazw, m.in. szkoła aktywna, szkoła twórcza, szkoła czynu, szkoła życia, szkoła pracy produkcyjnej.

Używanie różnych przymiotników tłumaczono najczęściej nieadekwatnością terminu szkoła pracy. W rzeczywistości chodziło o zaakcentowanie poszczególnych cech propagowanego systemu wychowawczego i dydaktycznego. Często spotyka się opinię, że każdy z tych terminów wyrażał coś zasadniczo różnego, odmiennego. Stąd liczne nieporozumienia, mające swoje konsekwencje w dzisiejszej pedagogice. Różnorodność interpretacji zasad koncepcji

szkoły pracy nie tylko przyczyniła się do upadku popularności tych koncepcji, ale też stała się jednym z powodów zrezygnowania z wielu innowacji wniesionych przez nurty „nowego wychowania”, w tym też szkołę pracy, czego naturalną konsekwencją stał się nawrót do zasad „szkoły tradycyjnej” [1].

We współczesnej literaturze znajdujemy różne określenia i definicje szkoły pracy: „szkoła pracy, szkoła aktywna, szkoła twórcza – kierunek w pedagogice końca XIX wieku i na początku XX wieku, postulujący budzenie i rozwijanie samodzielności ucznia przez wprowadzenie do programu nauczania zajęć praktycznych” [2].

Powyższe określenie stało się podstawą następującego sformułowania: szkoła pracy – nazwa powstała jako przeciwstawienie się szkole werbalnej, tj. szkole uczenia się.....

SZKOŁA PRACY W LITERATURZE

a) Cztery postacie szkoły pracy

Klasyfikując typy reakcji na szkołę werbalną można wyróżnić cztery postacie szkoły pracy:

- szkoła zawodowa z warsztatami szkolnymi wprowadzająca rozmaite rodzaje aktywności warsztatowej, a także prace domowe, jak: sprzątanie, gotowanie, majsterkowanie, prace w ogrodzie; ta postać szkoły jest charakterystyczna dla szkoły ludowej, elementarnej, powszechnej;

- szkoła w teorii Kerschensteinera przeistaczająca się w szkołę zawodową uprawiającą rzemieślnicze rodzaje pracy;

- szkoła produkcyjna charakterystyczna dla niektórych poczynań w Stanach Zjednoczonych i dla szkoły socjalistycznej;

- szkoła uprawiająca w techniki pracy umysłowej; ma znaczenie bardziej historyczne i dziś tych usiłowań aktywizacji umysłowej nie podciąga się pod kierunek szkoły pracy [3].

W swobodnym rozwoju sił psychicznych dziecka, w jego zainteresowaniu i płynącej z niego samorzutnej i samodzielnej pracy duchowej upatrywać należałoby istoty szkoły pracy. Oba punkty ciężkości są przenoszone z nauczyciela na ucznia; uczeń czynnie przeżywa fakty i zdarzenia życia, aby być przygotowanym do życia [4].

Na zadania i metody szkoły pracy zwracano uwagę ze względu na skierowanie uczących się drogą samodzielnej pracy i pobudzanie umysłów do inicjatywy i twórczości [5].

Szkoła pracy interpretowana jest także jako szeroki prąd usiłowań pedagogicznych rozproszonych w bieżącym stuleciu.

Niezupełnie trafna była ta nazwa. Nie chodziło wszakże tylko o zreformowanie szkoły, ale o zreformowanie także wychowania przedszkolnego i pozaszkolnego. Nie tylko praca ma wychowywać, ale również samorzutne czynności samego wychowanka, np. gry i zabawy.

W piśmiennictwie pedagogicznym najpopularniejsza jest jednak nazwa szkoła pracy – może dlatego, że najczęściej wiąże się z historią tego ruchu. A ruch ten wywodzi się z poczynań skandynawskich pedagogów, którzy w latach sześćdziesiątych XIX wieku usiłowali ulepszyć szkołę i zbliżyć ją do życia przez wprowadzenie do jej programu pracy ręcznej [6].

Nazwę szkoła pracy przyjął ruch reformatorski, zmierzający do zupełnej przebudowy szkoły na innych, nowych zasadach dydaktycznych i wychowawczych. Zasadą dydaktyczną miało być „uczenie się przez działanie” (learning by doing), od czego pochodzi „szkoła działania”, szkoła pracy (Arbeitschule); zasadą zaś wychowawczą – inicjatywa i samodzielność uczniów, kształtująca silne i przedsiębiorcze charaktery, od czego pochodzi nazwa „szkoła twórcza”. Wzajemne przenikanie się tych zasad jest oczywiście samo przez się zrozumiałe [7].

Szkoła pracy uczyniła głównym ośrodkiem swojej pedagogiki uczenie się naturalne, które połączyła z pojęciem pracy fizycznej. Funkcję rozwoju umysłu i charakteru spełnia takie działanie, które możemy określić jako pracę. W ten sposób szkoła pracy przyjęła ideę pracy jako główną zasadę procesu pedagogicznego. Zasada pracy stała się dla niej podstawową zasadą całego procesu wychowania [8].

Najpełniej pisał o szkole pracy T.W. Nowacki: [...] „istnieje kierunek tzw. szkoły pracy, to jest układ poglądów i rozwiązań organizacyjno-wychowawczych, których istotę stanowi przekonanie o wartości pracy młodzieży. W tym swoim charakterze dotychczasowa literatura szkoły pracy wchodziłaby do subdyscypliny pedagogicznej, którą nazywamy «pedagogiką pracy»” [9].

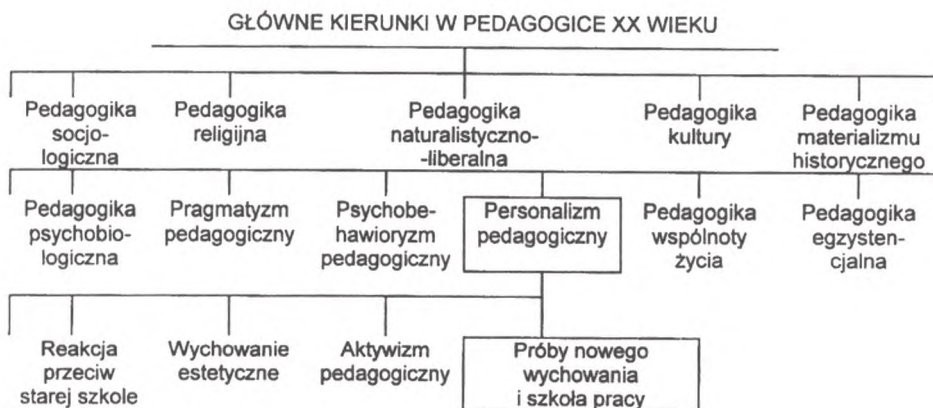
Funkcjonuje także następujące wyjaśnienie pojęcia szkoła pracy: to nazwa różnych kierunków pedagogicznych, których wspólnym założeniem było przeciwstawienie się szkole jednostronnie intelektualistycznej oraz powiązanie nauczania z różnymi formami aktywności i pracy wytwórczej uczniów. Różniły się owe kierunki tym, że każdy z nich inaczej pojmował aktywność i pracę; do szkoły pracy zaliczano też „szkołę życia” O. Decroly’ego, czy szkołę twórczą” H. Rowida, „slöjd”, „szkołę eksperymentalną” J. Deveya, szkołę pracy G. Kerschensteinera, szkołę pracy przemysłowej” P.P. Błońskiego, czy szkołę technik C. Freineta” [10].

b) Podstawy teoretyczne i krótki rys historyczny szkoły pracy

Rewolucja przemysłowa, która dokonała się w XIX wieku w wielu krajach europejskich i w Stanach Zjednoczonych oraz gwałtowny przyrost liczby ludności spowodowały zmiany w strukturze i życiu społeczeństw. Wzrosła rola techniki, wiedzy racjonalnej i naukowego wykształcenia. W różnych dziedzinach gospodarki pojawiła się tendencja do opierania pracy zawodowej na wiedzy zdobytej w szkole. Od szkoły oczekiwano faktycznego przygotowania uczniów do życia zawodowego i społecznego. Z drugiej strony kryzys tradycyjnych form współżycia przede wszystkim rodziny, osłabienie jej funkcji wychowawczej sprawiły, że coraz częściej żądano przejęcia tej roli przez szkołę.

Te przemiany ekonomiczne i społeczne, związane z rozwojem wielokapitałistycznej gospodarki w przodujących krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych ujawniły braki szkoły tradycyjnej, która stała się przedmiotem wzrastającej krytyki. Niezadowolone i krytykę budziły: formalizm dydaktyczny i rygorizm wychowawczy, jednostronność intelektualistyczna i oderwanie od zmieniającego się życia, traktowanie ucznia jako biernego przedmiotu wszelkich zabiegów dydaktycznych i wychowawczych. Na tym tle pojawiły się na przełomie XIX i XX wieku nowe koncepcje w teorii i metodyce kształcenia i wychowania [11]. Różnorodność tych kierunków obrazuje rys. 1.

Jedną z nowych koncepcji w owych czasach była szkoła pracy, która miała swoją genezę w poglądach najwybitniejszych przedstawicieli myśli filozoficznej i pedagogicznej epoki Odrodzenia i Oświecenia (m.in. Jana Amosa Komeńskiego 1592–1670, Johna Locke'a 1632–1704, Jana Jakuba Rousseau 1712–1778, Johanna Heinricha Pestalozziego 1746–1827).

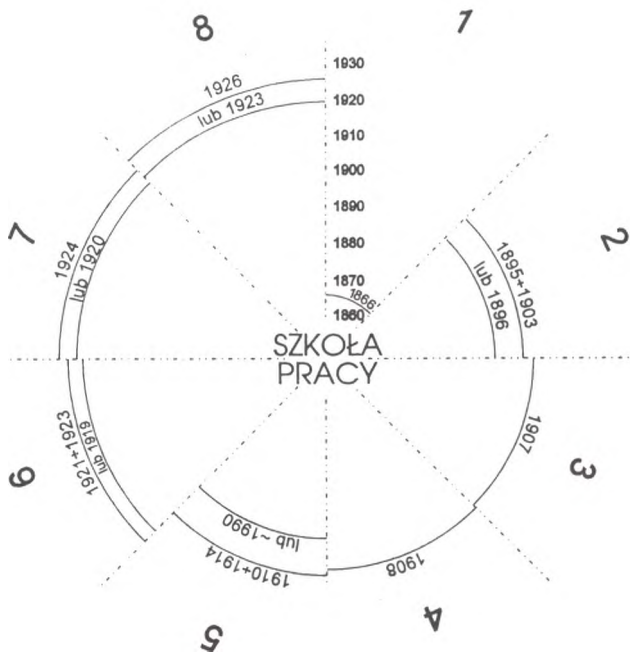
Rys. 1. Główne kierunki w pedagogice XX wieku (wg Z. Chmaja) [4]

c) Klasyfikacja szkoły pracy w literaturze

W literaturze historyczno-pedagogicznej spotykamy kilka prób klasyfikacji w stosunku do szkoły pracy: na kierunki indywidualistyczne (będące reakcją na herbartyzm i szkołę tradycyjną), kierunki naturalistyczne i socjologiczne [7]. Szkoła pracy znalazła się w kierunkach indywidualistycznych, a w niej „szkoła działania” J. Deveya, szkoła pracy manualnej” G. Kerschensteina, szkoła pracy produkcyjnej” P.P. Błońskiego oraz „szkoła twórcza” H. Rowida. Stosując kryterium stosunku uczniów do pracy wyodrębniono: slöjd – kierunek, w którym praca ręczna wiąże się z kształceniem zawodowym, np. poglądy G. Kerschensteina; kierunek ujmujący w szeroki sposób pojęcie pracy w połączeniu z autentyczną aktywnością wychowanka, np. szkołą J. Deveya; pracę produkcyjną P.P. Błońskiego oraz pracę twórczą H. Rowida [12].

Nieco odmienny podział przedstawiono opierając się na sposobie interpretacji pojęcia pracy przez przedstawicieli tego kierunku, tak w rozumieniu obiektywnym (praca jako element ruchu fizycznego), jak też subiektywnym (praca rozumiana jako wysiłek psychiczny) [14].

Jeśli tak rozumiana praca pełni rolę w procesie nauczania i wychowania, to wyróżnić można: szkołę pracy produkcyjnej; szkołę życia; szkołę pracy rzemieślniczej, manualnej; szkołę pracy ilustrującej, szkołę czynu, szkołę swobodnej pracy duchowej.

Rys. 2. Różne kierunki szkoły pracy (z zaznaczeniem lat ich powstania)

Linia przerywana na rysunku zaznacza, że istnieją wzajemne powiązania poszczególnych kierunków szkoły pracy. Diagram nie został ograniczony konturą zewnętrzną dla podkreślenia, że niektóre elementy szkoły pracy przetrwały do dnia dzisiejszego, a nie zniknęły po zakończeniu eksperymentów w szkołach i innych placówkach dydaktyczno-wychowawczych. Dаты, przyjęte jako początki różnych odmian omawianych szkół, zinterpretowano opierając się o różne materiały źródłowe w następujący sposób:

1. Slöjd, 1866, oficjalne wprowadzenie slöjdu do szkół fińskich za sprawą Uno Cygnäusa [7];
2. Nowa szkoła Johna Deveya, 1895–1903 [7] lub 1896–1904 [13], założenie przez Deveya szkoły eksperymentalnej w Chicago;
3. Szkoła życia Ovide Decroly'ego, 1907 [14], założenie szkoły eksperymentalnej w Brukseli;
4. Szkoła pracy Hugona Gaudiga, 1908 [4], wydanie pierwszego dzieła o tematyce reformatorskiej pt. *Didaktische Ketzereien* (brak informacji o założeniu szkoły eksperymentalnej lub realizacji założeń w szkolnictwie ludowym);
5. Szkoła pracy Georga Kerschensteinera, około 1900 [4], reforma szkolnictwa w Monachium z uwzględnieniem pomysłów szkoły pracy przeprowadzona pod kierownictwem G. Kerschensteinera (1910–1914) [7], otwarcie czteroklasowej eksperymentalnej szkoły elementarnej w Monachium;
6. Szkoła pracy produkcyjnej Pawła Piotrowicza Błońskiego, 1921–1923 [15], kierowanie przez Błońskiego eksperymentem pedagogicznym w Domu Dziecka im. I Międzynarodówki, w którym realizowano jego koncepcję szkoły pracy produkcyjnej; rok 1919 [16], wydanie pozycji pt. *Trudowaja szkoła* (szkoła pracy);
7. Szkoła technik Celestina Freineta, 1920 lub 1924, założenie szkoły doświadczałnej w Bar-sur-Loup, w południowej Francji;
8. Szkoła twórcza Henryka Rowida, 1923 [13], otwarcie Miejskiej Szkoły Pracy w Łodzi pod kierunkiem R. Petrykowskiego realizującej zasady nowej szkoły, 1926 – pierwsze wydanie pozycji pt. *Szkoła twórcza* H. Rowida.

PODSUMOWANIE

Mimo najszczerszych chęci autorów niniejszego opracowania, nie udało się dokładnie określić początków poszczególnych „szkół pracy. Jeszcze trudniej ustalić daty zakończenia eksperymentów, rezygnacji z wprowadzanych zmian w szkolnictwie. Utrudnieniem jest niezgodność w materiałach źródłowych i opracowaniach, która może wynikać z błędów drukarskich, wydawniczych itp.

Dotychczasowe rozważania w literaturze pedagogicznej wokół kierunków i odmian szkoły pracy nie mają na celu ani szczegółowej, ani tym bardziej wyczerpującej analizy tej złożonej problematyki. Autorom zależy na przybliżeniu zagadnień funkcji i roli pracy w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoły, przy ewentualnym stosowaniu rozwiązań tego typu oraz na umożliwieniu bardziej celowego i precyzyjnego wyboru przez nauczyciela odpowiadającej jego potrzebom formy pracy czy metody pedagogicznych działań tego typu, które preferuje szkoła pracy [17].

Obecny podział szkół (szkoły podstawowe, zespoły szkół ogólnokształcących, szkoły społeczne, szkoły prywatne itp.) sprzyja różnym zmianom i przemianom w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkolnictwa podstawowego. Można oczekiwać, że władze oświatowe podejmą próbę szerokiego włączenia się w realizację postanowień reformy na miarę przyszłej szkoły polskiej. Propozycje mogą być następujące:

- a) tematyka wspólna zawarta w założeniach władz oświatowych w kraju,
- b) problemy oparte na oczekiwaniach środowiska szkoły,
- c) zadania techniczne wykonywane (realizowane) w zależności od warunków pracy nauczyciela i uczniów (lokal, czas lekcji, wyposażenie pracowni itp.),
- d) tematy opracowane na podstawie zapotrzebowania szkoły w danym roku szkolnym (pomoc dla innych klas, rocznice, jubileusze itp.),
- e) wspólny plan dydaktyczno-wychowawczy dla całej szkoły uwzględniający tematy do realizacji przez nauczyciela techniki itd.

Poszczególne zagadnienia wymagają oczywiście opracowania, dopracowania indywidualnego z uwzględnieniem zarówno dotychczasowego dorobku w zakresie dydaktyki techniki, jak też warunków pracy każdej szkoły. Każda szkoła ogólnokształcąca może podjąć próbę realizacji podobnej tematyki. Dotychczasowe osiągnięcia szkolnictwa polskiego świadczą o możliwościach twórczego podejścia do szkoły Freineta, szkoły twórczej, szkoły pracy czy szkoły politechnicznej.

LITERATURA

- [1] Wiloch J.T.: *O aktualności haseł szkoły pracy*. „Rysunek i Praca Ręczna” 1959, nr 2.
- [2] *Encyklopedia populama*. PWN, Warszawa 1988.
- [3] *Słownik pedagogiki pracy* (red. L. Kolczniewska-Zagórska, T.W. Nowacki, Z. Wiatrowski), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa 1986.
- [4] Chmaj L.: *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*. PWN, Warszawa 1962.
- [5] Przyłuski J.: *Szkoła pracy. Nauka rysunków, rachunków, czytania, przyrody, geografii, historii oparta na pracach ręcznych*. Nasza Księgarnia.

- [6] *Encyklopedia wychowania*. T. I, cz. 2: *Wychowanie* (pod red. S. Łempickiego, W. Gotliba, i in.).
- [7] Wołoszyn S.: *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*. PWN, Warszawa 1964.
- [8] Sośnicki K.: *Rozwój pedagogiki na przełomie XIX i XX wieku*, PZWS, Warszawa 1967.
- [9] Nowacki T.W. (red.): *Pedagogika pracy. Problematyka i przegląd badań*. WSiP, Warszawa 1982.
- [10] *Słownik pedagogiczny* (red. W. Okoń). PWN, Warszawa 1984.
- [11] *Historia wychowania wiek XX* (red. J. Miąso). PWN, Warszawa 1984.
- [12] Okoń W.: *Hasła szkoły twórczej i szkoły pracy*. Czytelnik, Warszawa 1948.
- [13] Rowid H.: *Szkoła twórcza*. KiW, Warszawa 1958.
- [14] *Szkoły eksperymentalne w świecie, 1900–1975* (red. W. Okoń). WSiP, Warszawa 1977.
- [15] Łubniewski W.: *Błoński i jego szkoła pracy*. PZWS, Warszawa 1965.
- [16] Jakóbiak D.: *Koncepcje szkoły pracy w wybranych krajach*. Maszynopis pracy magisterskiej. Pracownia Dydaktyki Techniki. Instytut Techniki WSP w Krakowie, 1992; a także: Dudek E.: *Początki slöjdu na ziemiach polskich*. „Wychowanie Techniczne w Szkole” 1977, nr 2.
- [17] Dudek E., Noga H., Szafran R.: *Państwowy Instytut Robót Ręcznych w Bielsku-Białej*. „Wychowanie Techniczne w Szkole” 1994, nr 2; a także: Kraszewski K., Materiały z konferencji w Zduńskiej Woli (kwiecień 1994) i in.